

”Tunteiden mahti” eli todet illuusioid

>> SATU TASKINEN

– yltäkylläisyys – viekkaus – halu tehdä väärin – intohimo –
pahan houkutus – järkytys – suru – kosto – yksinäisyys – halu tehdä oikein – vapauden
kaipuu – kylmäpäisyys, rauhallisuus – palavat tunteet – tunteet toiminnan pohjana –
utelaisuus – loukattu ylpeys – arvon mittaaminen –

Alexander Klugen elokuva *Die Macht der Gefühle* (1983, ”Tunteiden mahti”, 115 minuuttia) on kollaasimainen teos tunteiden olemuksesta ja vaikutuksesta ihmisen ajatteluun ja tekoihin. Yhden yhtenäisen juonen sijaan elokuvassa on monia tarinoita, joiden kautta teemaa tarkastellaan eri näkökulmista. Tuloksena on joukko eri genreissä toteutettuja, enemmän tai vähemmän työstettyjä ajatusaihioita, jotka riemastuttavalla tavalla haastavat seuraamaan ehdotettua polkua pidemmälle, täydentämään tarjottuja ideoita. Elokuvassa asetetaan erityisen kiinnostavalla tavalla ajattelu ja tunteet keskenään vuorovaikutussuhteeseen. Yhtä paljon kuin tunteiden vaikutusta ihmisen käytökseen, siinä tutkitaan ajattelun tunteita muokkaavaa voimaa.

Kahden valtakunnan asukkaat

Alexander Klugelle on ominaista provosoida vastaanottajaa ikään kuin huomaamatta. Hän valitsee teoksiinsa mieluusti kaikille tuttuja aiheita, mutta käsittelee niitä siten, että itsestään selvät asiat alkavat vaikuttaa kyseenalaisilta tai vähintäänkin omituisilta. Klugen hyvin asiallinen, ainakin näennäisesti dokumentaarinen sisältöjen esittämisen tapa vaikuttaa niin itsevarmalta, että etenkin teosten ”johtopäätösten” ja ”väittämien” kohdalla katsojan on pysyttävä äärimmäisen tarkkaavaisena. Millaisia loogisia lakeja tarinoiden väitteet seuraavat, vai seuraavatko ollenkaan? Kluge yhdistää tunteita ja tunnistettavia käyttäytymiskuvioita liioiteltuun asiallisuuteen; tämä on yksi hänen käyttämistään tehokkaista vieraannuttamiskeinoista. Pelkistetyissä ja tavallisesta arkipöytästä irrotetuissa tilanteissa logiikka törmää koomisuuteen tai järjettömyyteen. Otetaan esimerkiksi omaa perhedraamaansa oikeussalissa puiva nainen. Hän on ampunut miestään, ja veriteon selitykset vaikuttavat yksi kerrallaan esitettynä järkeviltä ja rehellisiltä. Niistä on kuitenkin mahdotonta muodostaa yhtenäistä kokonaisuutta. Tuomarit ovat epätoivoisia.

Ensimmäinen reaktio: tunteet ja ajattelu kuuluvat eri kategorioihin, eikä niistä voi puhua yhtä aikaa. Kluge ei kuitenkaan anna moisten reaktioiden estää ajattelua millään tavoin. Klugella kaikkea voi ja pitää ajatella, mieluiten yhtäaikaan.

Mutta aivan yksinkertaista tämä ei ole, sillä olemme tottuneet ajattelemaan, että tunteiden ja ajattelun logiikka ei voi olla sama. Mikä on Klugen ratkaisu? Ehkä se on elämän simuloiminen. Kluge ikään kuin jatkuvasti kulkee edestakaisin kahdessa järjestelmässä, jotka ovat tunne ja järki. Etenkin ylimenokohdassa tuntuu, että koko kuvauksen kohteena oleva tilanne onkin aivan absurdi, täysin mielivaltainen. Mutta ei se ole. Tunteetkin toistavat omia lakejaan. Vaikka niiden logiikkaan ei pääsisi kiinni, tietty toisteisuus ja siten ennustettavuus on havaittavissa. Tutkiessaan tunteen ja loogisuuden keskinäistä vuorovaikutusta Kluge ei tyydy pelkästään hyppimään yhdestä systeemistä toiseen, vaan hän kuljettaa niitä koko ajan rinnakkain.

Poimin kaksi esimerkkiä ”Tunteiden mahti”-elokuvasta. Molemmissa kyse on oikeudenkäynnistä. Ensimmäiseen on jo viitattu edellä. Tuomari tekee parhaansa yrittäessään ymmärtää, mitä perheen sisäisessä tragediassa on tapahtunut, mutta hänen on mahdotonta löytää yhtä oikeaa ratkaisua tilanteesta, jossa tunteelliset ja järjelliset argumentit joko eivät sovi yhteen tai näyttävät kumoavan toisensa. Tiedetään, että nainen on ampunut miestään. Saadakseen selvyuden, mihin rikokseen nainen on syyllistynyt ja onko asiassa syyllisyyttä lieventäviä seikkoja, tuomari kysyy naiselta joukon kysymyksiä. Miksi nainen otti kaapista asean? Nainen vastaa: ampuakseen. Häneltä kysytään ketä, ja hän vastaa, ettei hän vielä siinä vaiheessa tiennyt, ketä. Naiselta kysytään, oliko hänellä tarkoitus ampua ilmaan, ja hän vastaa, että oli ajatellut sen riippuvan siitä, mitä hänen miehensä tulisi sanomaan. Hän halusi uhata miestä, jotta saisi tämän puhumaan. Mutta samaan aikaan oli selvää, että mies oli liian humalassa sanoakseen mitään. Miksi nainen siis otti asean kaapista? Nainen vastaa, ettei tiedä. Keskustelu oikeus-

salissa kiertää kehää, eikä tuomari saa tilanteesta selvää, vaikka kuinka yrittää. Nainen pysyy asiallisena ja vastaa jokaiseen kysymykseen. Se vain syventää epäselvyyttä, mutta tuomari ei halua lausua tuomiota ennen kuin hän saa muodostettua ”järjellisen” tulkinnan tilanteesta ja ennen kuin hänellä on varma tunne siitä, että tuomio vastaa lakia. Länsimaisessa oikeusjärjestelmässä oikeudenmukaisuuden tunteella – sen vaatimuksen tyydyttämisellä – on iso rooli.

Toisessa vähintään yhtä hämmäntävässä episodissa raiskaajaa yritetään saada vastuuseen teostaan. Raiskattu nainen asettuu kuitenkin yllättävästi pahantekijän puolelle loogisin argumentein. Raiskaus on katsojan kannalta erityisen vastenmielinen, koska uhri oli tajuttomassa tilassa ja tarvitsi apua. Vaikka kohtauksessa käytetään nukkea, mielikuvitus synnyttää epäoikeudenmukaisuuden tunteen ja täydentää raivon aidoksi. Raiskaaja (joka on myös naisen pelastaja) käyttää uhrin avutonta asemaa hyväkseen. Ja sitten seuraa jotain aivan ennenkuulumatonta: nainen sanoo, että koska hän oli tajuton eikä siitä syystä muista tai tiedä mitä tapahtui, hänellä ei ole tarvetta vaatia raiskaajansa rankaisua. Hän oikein ihmettelee, miksi hänen pitäisi. Mihin naisen pitäisi perustaa vaatimus rankaisusta, jos hän ei tunne kostonhimoa?

Ikuinen liike

Kluge elokuvassa korostuu elämän jatkuvasti muuttuva olemus. Tilanteita on punnittava alati uudestaan. (Sen tietävät ehkä kaikkein parhaiten uhmaikäisten tai murrosikäisten lasten vanhemmat, jotka varmasti olisivat hyvin kiitollisia kasvatusoheista, jotka pätsivät joka tilanteessa – mutta sellaisiahan ei ole.) Mikään päätös, mikään tunne, ei ole ikuinen. Koko ajatus–tunne–toiminta–rakennelma näyttää jatkuvasti toisenlaiselta ympäristön, toisten ihmisten, sään, kehon väsymysasteen, lukemattomien eri kokemusten ja virikkeiden vaikutuksesta.

Tunteen ja ajatuksen keinuliikkeessä, äärettömässä kahdeksikonmuotoisessa vuorovaikutuksessa, tuntuu olevan jonkinlainen omituinen tasapaino. Liikkeen ikuisuus, lakkaamattomuus, on samaan aikaan sietämätöntä ja helpottavaa. Aika parantaa haavat, sanotaan. Aika kultaa muistot, väitetään. Jos siihen haluaa uskoa, se saattaa pitää paikkansa. Ei tosin sekään aina: esimerkiksi kostonhaluisilla aika ei kultaa mitään muuta kuin menneisyyden vihamielisen tulkinnan.

Hyvä esimerkki tunteiden äkillisestä muuttumisesta on ”Tunteiden mahdin” kohta, jossa rikostoverit ovat mustasukkaisia toisistaan. Mustasukkaisuus on monen eri tunteen kimppu. Se voi olla niin voimakas tunne, että se lähestulkoon

syryyttää ihmisen, jossa se asuu. Mustasukkaisuus toimii vähän kuin riippuvuus: mustasukkaisuuden vallassa elävä ihminen ei enää hallitse itseään, hän lähinnä seuraa sivusta, kun rakkaus, viha, menettämisen pelko, suru, kipu, murhanhimoisuus, epätoivo ja himo temmeltävät keskenään ja perustelevat hänelle milloin mitään toimia. Kluge elokuvassa mustasukkaisuus saa rakkauden muuttumaan vihaksi. Rakkaus näyttääkin yhtäkkiä halpamaiselta keinolta, jota on vaalittu vain rikostoveruuden lujittamiseksi. Voiko rakkaus sillä tavoin menettää merkityksensä? Onko se silloin edes ollut rakkautta?

Illuusio hengissä pysymisen ehtona

Vallalla lieene käsitys, että tunne ei voi valehdella tai olla väärä. Tunne on tunne, eikä sitä tarvitse perustella. Mutta kysymys on kiinnostava. Miksi tunne ei voisi olla väärä, jos se perustuu väärään ajatukseen?

Väriä ajatuksia on ainakin olemassa. Ne ovat luuloja, jotka voidaan todistaa vääriksi käsityksiksi ja korjata. Mutta jos jokin tunne perustuu väärille käsityksille, niin sitten ehkä siitäkin voi sanoa, että se on väärä. ”Tunteiden mahti” -elokuvassa on tarinaepisodi huoran elämästä. Siinä huoraa näyttelevä nainen antaa sylkeä päälleen. Katsoja ajattelee, että kukaan ei ansaitse tuollaista kohtelua. Huora on ihminen ja hänen pitäisi puolustautua. Mutta mitä sitten, jos huora itse ajattelee itsestään toisin? Vaikkapa halveksii tai vihaa itseään? Ja antaa siksi tehdä itselleen pahaa. Onko hänen tunteensa silloin väärä? Pitäisikö se korjata? Vaikka ihminen ei itse sitä halua? Pitäisikö ihminen ikään kuin pakottaa onneen? Tällaiseen ajatukseen perustuu usko siitä, että asiat voivat muuttua paremmaksi.

Kluge pohtii tunteiden merkitystä elossa pysymisen ja evoluution kannalta myös tekstikokoelmassaan *Chronik der Gefühle* (2000, ”Tunteiden kronikka”). Hänen mielestään ihmiset, joilla on kyky uskoa, että maailma on heille myöramielinen, ovat tähän mennessä selviytyneet muita paremmin. Kluge mielestä tällainen tunne (tai usko) on kuitenkin tosiasiasissa pelkkä illuusio. Se ei kokemuksen ja havainnon perusteella pidä paikkaansa, se on jopa suoranainen valhe. Mutta silti selviytyjä tarvitsee illuusiota siitä, että maailma haluaa hänet joukkoonsa. Muuten ihminen menehtyy. Hän ei puolustaudu eikä taistelee. Siinä kaikki. Illuusio pelastaa. Totuus ei.

Ovatko siis kaikki tunteet, rakkaus mukaan lukien, vain selviytymisen kannalta välttämättömiä illuusioita tai aivokemialia? Eivätkö ne perustu mihinkään pysyvään tai ihmisestä itsestä riippumattomaan seikkaan? Kluge ei vastaa. Arkielämässä tällaiseen ajatteluun ei voi nojata, mikäli aikoo pysyä järjissään tai

”Haluan kertoa tarinoita siitä, miksi tunteet eivät ole voimattomia.”

mikäli haluaa välttää idealismin ansat. On vastenmielistä ajatella, että voisin rakastaa yhtä hyvin naapuriani kuin puolisoani tai olla rakastamatta yhtään ketään riippuen siitä, mikä kulloinkin olisi selviytymiseni kannalta parasta.

Senkin jokainen tietää, että tunteita ei voi käskää. Jos näin olisi, maailmassa ei olisi yhtään ihmistä, joka kamppailisi jonkin riippuvuuden kanssa tai joka ei huonon omantunnon, surun tai huolen takia pystyisi rentoutumaan. Toisaalta, mikäli tunteisiin ei voisi vaikuttaa, ei olisi olemassa myöskään taidetta eikä mainontaa. Tässäkin kuvaan astuu illuusio. Tunteiden manipuloiminen edellyttää yhteyttä jonkinasteiseen tiedostamattomaan. Jos tiedän manipuloivani itseäni tai tulevani manipuloiduksi, järki tulee poliisiksi väliin ja estää tunnetta toimimasta. Tai ainakin koen vastustusta tuntiessani tunnetta, jonka koen syntyneen manipulaation, huijauksen, tuloksena.

En siis voi tietoisesti päättää pitäväni jostain, mutta järjellä voin onnistua ylipuhumaan itseni tuntemaan jotain. Voin vapaaehtoisesti antautua vakuutettavaksi. Silloin uusi tunne alkaa vaikuttaa ”loogisesti” omalta tunteeltani. Siihen nojautuen voin tehdä päätöksen, joka tuntuu omalta päätökseltäni. Onko tämä pelottavaa vai huojentavaa?

Tunteet ja ihmiskunnan kohtalo

Jokaista tekoa edeltää aina jonkinlainen ajatus, päätös. Mistä tuo päätös koostuu? Millaisia syy-seuraus-suhteita on ajatusten ja tunteiden välissä? Kuinka paljon tunteita voi ohjata ja muokata? Onko olemassa sattumaa, tai sattuman vastakohtaa, kohtaloa? Kenen maailmankuvaa minä toistan? Millaisia tekoja siitä seuraa?

Klugen elokuvassa on oopperan työntekijän haastattelu, joka on hauskan paljastava tunteiden ”logiikan” kannalta. Esityksessä esitettävien tapahtumien kulku on aina yhtä jännittävä, vaikka laulaja laulaa samaa roolia kerta toisensa jälkeen ja kaikki tietävät, kuinka tarinassa käy. Sekä laulaja että katsojat eläytyvät joka kerta tarinaan. He odottavat loppuratkaisua kuin odottaisivat sitä ensimmäistä kertaa. Ehkäpä he jopa toivovat, että kaikki tällä kertaa päättyisi hyvin. Jokainen tietää, että niin ei käy. Mutta oopperan aikana kukaan ei tiedä tapahtumien päätöstä.

Haastattelu on yhtäaikaan absurdi, järjetön ja silti tunnistettavan tosi. Se paljastaa tunteiden mahtavan voiman. Tunteet

voivat tehdä mistä tahansa illuusiosta toden. Klugen mielestä on ihmisestä itsestään kiinni, valitseeko hän illuusion, joka johdattaa hänet kuolemaan, vai valitseeko hän illuusion, joka auttaa häntä selviytymään. Ajatus ja tunne samaan pakettiin laitettuna voivat – ainakin järjellisesti ajateltuna – vastustaa tuhoa, sotia ja vihaa. Mikään ei estä onnellista loppua.

Elokuvan päätöksessä palataan jälleen ajattelun ja tunteiden vuorovaikutukseen. Hoitajat hoivaavat haavoittunutta koomapotilasta. Saadakseen uhrin kuntoon he antavat hänelle lääkinnän ja myötätunnon lisäksi myös ajattelun ravintoa, he lukevat hänelle ääneen lehdestä mitä tahansa asioita, jopa listoja.

Sitten Alexander Kluge heittäytyy hieman romanttiseksi ja jopa lapsekkaaksi. Koko raskaan kaliiberin ajatuskollaasi päättökyin oikeudenmukaiselta tuntuvaan ja huojentavaan kevenykseen. Teos asettuu tavallisen juonielokuvan muottiin, jossa hyvä palkitaan ja rakastavaiset saavat toisensa. Armahtaako Kluge katsojaa vai itseään? Leikkiikö hän? Vai kiusaako sittenkin? Vai haluaako hän elokuvan lopussakin haastaa katsojan vastaamalla tämän odotuksiin mahdollisimman yllättävästi?

Klugen ”Tunteiden mahti” jättää lukuisia kysymysmerkkejä ja se kyseenalaistaa myös elokuvassa esiintuotuja ideoita. Tästä huolimatta elokuvassa on ihan oikeaa toivoa. Sieltä löytyy myös pyyntö ja vetoamus, joka ei liity vähempään kuin ihmisen omaan tulevaisuuteen.

Kluge on listannut, että 300 vuodessa on käyty 28 massiivista sotaa. Sota on Klugen mukaan tunteiden mahdin ja ylipäänsä kaikkien valtaprojektien ankarin haastaja: historiallisesti katsoen sota on osoittanut olevansa voima, jota mikään mahti ei voi pysäyttää. Millä siis voitaisiin estää sodan syttyminen? Mikä on tarpeeksi vahva vastavoima? Millainen tunne? Kluge päättää elokuvaan kirjoittamansa esipuheen toteamukseen: ”Haluan kertoa tarinoita siitä, miksi tunteet eivät ole voimattomia.” (”Ich möchte Geschichten erzählen, wieso die Gefühle nicht ohnmächtig sind.”)

Nykyään on tyypillistä ajatella, että filosofia kannattaa yhdistää aivotutkimukseen ja psykologiaan, jotta saadaan käytännönläheisiä johtopäätöksiä. Klugen tarkoituksena on avata ajattelua, etsiä ja osoittaa uusia teitä ulos umpikujasta. On olemassa muitakin mahdollisia kulkuväyliä, muitakin ratkaisuja. Emme vain ehkä ole niitä vielä huomanneet. ||